

Nemzeti kultúra, nemzeti ipar és kapitalizmus az 1840-es években

Beöthy Zsigmond publicisztikáiról

A komáromi születésű Beöthy Zsigmond (1819. február 17. – 1896. január 29.) a komáromi Beöthy család tagja és az irodalomtörténész Beöthy Zsolt édesapja volt. Részt vett a helyi politikai életben, a magyar irodalom tevékeny szerzője volt, 1848-ban még minisztériumi állást is kapott.¹ Önéletírásában épp oly jelentős szerepet tulajdonított politikai pályafutásának, mint irodalmi tevékenységének.² Pályáján külön egységet képez az 1849-ig terjedő periódus: ezt az időszakot kiemeli a tény, hogy önéletrajzának a megírására éppen ekkortájt vállalkozott az egyébként még fiatal szerző (mivel a kézirat nincs datálva, csak a benne lévő utalásokból lehet következtetni arra, hogy 1849-ben keletkezett). Az autográf kézirat névtelenül maradt fenn a Magyar Országos Levéltárban, azonosítása F. Kiss Erzsébet érdeme, a válogatott szövegek 2019-ben jelentek meg.³ Beöthy politikai gondolkodására más szögből nyílik rálátás publicisztikája és memoárja összevetése révén. A memoár vizsgálatához a korabeli publicisztika és feltárt levelezés rendkívül informatív forrásul szolgál, s a kutatás anyagát nagyban bővíti.

Tanulmányomban Beöthy publicisztikáinak azokat a témáit érintem, amelyek kapcsolódnak a kor politikai gondolkodásához, s így támpontokat adhatnak a kapitalizmusról szóló korabeli magyarországi diskurzus körvonalazásához. Ilyen témák a védegyleti törekvések, az olvasóegyletek és a kaszinó feladatáról, az

* Készült a Lendület Nyugat-magyarországi irodalom 1770–1820 Kutatócsoport keretében.

1 BOLDOG-BERNÁD István és MÉSZÁROS Gábor, „Egy komáromi nemes önéletírása és pályája 1849-ig: Beöthy Zsigmond: Életemből”, in *„Keresek világot”: A 2017. évi „Nem mind Arany, ami fénylik” Arany János és kora című konferencia tanulmánykötete*, szerk. BÉNYEI Péter, BÉRES Norbert, BIHARY Gábor és FARKAS Evelin, 171–186 (Budapest: DOSZ Irodalomtudományi Osztály, 2018).

2 BEÖTHY Zsigmond, „Életemből”, in BEÖTHY Zsigmond, *Válogatott írások, 1839–1849*, kiad. BOLDOG-BERNÁD István és MÉSZÁROS Gábor, 29–69 (Budapest: Kalligram, 2019), 47–48.

3 Uo.

egyesületekről, a segélyező szervezetekről és a honosítás kérdéséről mondtak, illetve az utópista-szocialista gondolatokra, elsősorban Robert Owen tevékenységére adott reflexiók.

Beöthy életírásában 1844-ig a *Jelenkort* és *Pesti Hírlapot* emelte ki a folyóiratok közül, amelyekben publikált, mindazonáltal a kutatást kiterjesztettük az *Athenaeum*, a *Honderü*, a *Pesti Divatlap* és az *Életképek* című lapokra is, ugyanis ezekben is jelentek meg írásai. A *Követválasztás* című politikai vígjátékát 1843-ban írta, tehát egy évvel később, mint Nagy Ignác a *Tisztújítást*. A *Követválasztás* fontos darabja a korai magyar politikai vígjátéknak, függetlenül attól, hogy Beöthy ismerte-e az éppen divatos választási vígjáték előzményeit. A magyarországi választási vígjátékokra jellemző, hogy konzervatívok és liberálisok állnak szemben, ekképpen a *Követválasztás* a liberális-konzervatív vita dramatizálásának tűnik, s a dráma színtagmáinak elemzése – a korabeli zsrnányelvet kontrollforrásként használva – az 1840-es évek politikai közbeszédének frázisaiból építkezik, azok számos fordulatát meg lehet találni a *Pesti Hírlap* és a *Jelenkor* vezércikkeiben.⁴

A nemzeti ipar és a honosítás kérdése

A honosítás kérdése állandó téma az 1840-es évek sajtójában, s Beöthy Zsigmond is közölt a témában publicisztikát.⁵ Azon külföldi gyárosok kérelmeiről írt, akik ipari vállalatukat, gyárukat honosítani kívánták, valamint betelepülési szándékuk volt, s szavazati jogra tartottak igényt.

Korábban, 1842-ben a komárom megyei védegyelet alapításáról tudósított.⁶ Friedrich List közgazdasági munkájára hivatkozva támogatta a gyáralapítást, s amellet érvelt, hogy az nem válna a mezőgazdaság kárára. „E’ nézetekből lépett n[eme]s Komárom megyében is ez eszme életbe, midőn annak különféle rangú és számos előkelő tagjai olly egyesületbe léptek, miszerint minden külföldi posztót nélkülözve, magokat egyedül honi gyárkészítmények használatára kötelezzék.”⁷

4 A közép-európai drámáról szóló monográfiája a „választási vígjátéknak” szentelt fejezetében Spiró György nem említi a darabot. SPIRÓ György, *A közép-kelet-európai dráma: A felvilágosodástól Wyspiański szintéziséig*, Elvek és utak (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1986), 114–144.

5 BEÖTHY Zsigmond, „Indigenatus”, in BEÖTHY Zsigmond, *Válogatott írások...*, 158–159; *Pesti Hírlap*, 1844. aug. 25., 581–582.

6 BEÖTHY Zsigmond, „[A honi posztót viselő egyesületről]: Vidéki levéltárca”, in BEÖTHY Zsigmond, *Válogatott írások...*, 154–155; *Jelenkor*, 1842. szept. 14., 542.

7 BEÖTHY, „[A honi posztót...]”, 154.

Későbbi, 1844-es, a honosításról szóló cikkében a nemzetet érintő polgárosulási folyamatot írt le, amely a földműveléstől és állattenyésztéstől a polgári jólét egyes intézményeinek honosítása felé tart. Felfogása szerint ebben a folyamatban a földműveseken kívül a kézművesek és kereskedők is helyet kapnak, azonban ehhez a folyamathoz szakemberek kellenek, akik szükségszerűen külföldről érkeznek, és akiket külföldről valamilyen jó ajánlat és munkakedvezmény csaloghat át. Ezzel Beöthy szerint előállt a honosítás polgári szüksége, amelynek hasznát egyértelműnek látta.

Lehet 's van is olly nemzet, melly részint politicai szerkezeténél, részint jelleménél vagy földje- 's vidékeinek bájvarázsánál fogva idegenben keblésitési 's ottlakhatási vágyat költ, olly idegenben, ki – hogy elevenitsem kisé példám' színezetét – milliókat kezel 's valódi finanszkirály. 'S bizonyos föltételek az illetén hazafiusítás' erőgyarapító hasznait a' státusra nézve kellőleg biztosítják.

De én e' biztosítékot annyira szükségesnek tartom, hogy nélküle inkább chinai falat emelnék alkotmányunk körül, mintsem kívülről olly elemek vétessenek át annak sánczai közé, mellyek idegenségök' tulhatalmasodása által kórannyaggá fajulván, a' nemzet' testével együtt lassankint ennek szellemét is megölik.⁸

Beöthy szerint kivételes megítélés alá kell esnie a kézműipar honosításának, mert a nemzet nélkül aligha remélheti a polgárság igényeihez igazított haladást, nem csak célszerű, írja, de mulhatlanul szükséges is, hogy polgári kedvezményeket ajánljanak azoknak a külföldi gyárosoknak, akik az iparukat az országba hozzák. Másképpen kell eljárni azonban azokkal, akik nem kereskedelmi, hanem politikai tevékenység miatt kérnének honosítást. Abban az esetben, ha a külföldi mágnás azért kér magyar nemességet, hogy az országban birtokot szerezhessen, méghozzá örökbirtokként, vagy ellenkező esetben a felsőtábla valamelyik politikai erejét növelje szavazatával, akkor Beöthy szerint a kérelem pillanatnyi figyelmet sem érdemel.⁹

Beöthy másként ítélte meg a kézműipart és a kereskedelmet. Szerinte a testi, szellemi erők és a tőke olyan tömege van használatban, melyet ipar és géperő nélkül nem is használhatnának. Tehát nem kell attól félni, hogy az iparosítás a

8 BEÖTHY, „Indigenatus”, 581–582.

9 „A' külföldi mágnás ugyanis folyamodványában magyar nemességért esedezik, 's ezt teszi azért, hogy magyarhoni jószágot szerezhessen, 's azt fenálló törvényink' értelmében, mint magyar nemes, örökösen birtokolhassa is; ellenkező esetben, ha csak azért esedeznék magát honfusittatni, hogy mint szavazatos mágnás a' felsőtábla' valamelyik oldala' politicai erejét nevelje: ugy valóban nem érdemli, hogy hiú folyamodványa iránt a' törvényhozás csak pillanatnyi figyelemmel is viseltessék.” Uo., 160–161.

földművelő erőből erőforrást vonna el, ellenkezőleg, a nemzet polgárainak jóléte nemcsak anyagi tekintetben, de a felhasználás minőségében is nőni fog. S Beöthy itt külföldi példákat hoz mintaként Ausztriától Amerikáig.

Az egyletek, mint a nemzeti önállóság gazdasági feltételei jelenhettek meg. A politikai függetlenség feltételét maga Kossuth is az ipar függetlenségében látta. Az Iparegyesület fő célként a hazai ipar megteremtését tűzte ki, s az angol mintától eltérően a munkásság helyett, amely itthon még csak kezdetleges formájában létezett, a kézműves mestereket tekintette bázisának, s egyesületük működését rájuk alapozta.¹⁰ Az Iparegyesület fő céljának az iparhoz értő ember nevelését látta, ha szükséges, úgy, hogy külföldről hozzáértőket hozat. Beöthy maga is ismerhetett ilyen iparosokat, a Casino tagnévsora alapján például azt az Eduard Philipset, aki a korszak végén dohánygyárosként szerepelt a pesti társadalmi életben. A Nemzeti Casino tagjai közt egyébként ő volt az egyedüli ilyen státuszú.

A dunai gőzhajótársaságról írt cikkében Beöthy a társaság hazai tulajdonjogának feladását, „idegen kézbe adását” ítélte el, a társaság körüli, a dunai hajókon tapasztalható visszaélésekre hívta fel a figyelmet, s a magyarországi ipar függetlenségét pártolta. Amikor Pest és Pozsony közt utazik, írja Beöthy, tehát a magyar Dunán és a magyar partok között, s a kapitánytól kezdve az utolsó matrózig, a személyzet minden tagjától idegen nyelvet hall, és látja, hogy magyar pénzéért német jegyet kap, hogy pénze külföldi zsebbe megy, és látja, hogy honfitársaival méltatlanul bánnak, akkor és ott Beöthy szerint minden magyarnak látnia kell, hogy a Duna hazai vizein való hajózás joga nem maradhat idegen kézben.¹¹ A gőzhajó társaságok, írja Beöthy, a külföldi részvényesek zsebeinek igen, de a nemzet érdekeinek nem felelnek meg. Ezek a társaságok legfőbb jövedelmüket a Duna magyar részéből merítik, s ezt, mint írja, Széchenyinek is be kellene látnia. Beöthy a magyar érdekeket szolgáló gőzhajótársaság alapítását javasolta.¹²

10 TÓTH Árpád, „»Majmolás« vagy civilizációs felzárkózás? A reformkori pesti egyesületek mint a nyugati minták követői”, *Történelmi Szemle* 59, 3. sz. (2017): 399–416, 415.

11 „Hiszen, istenért, e’ versenyző társulat’ szükségességét nem egyedül a’ magyar’ mellőzött nemzetisége, de kézzelfoghatólag világos anyagi érdeke is régóta sürgöli már; sürgöli az önfentartás’ természetes eszméje, melly szerint minden, az ország’ kebelében létező vállalatokból áradó hasznot ’s jövedelmet magában az országban minden áron megóvni tartozunk. Lesz-e jövőnk? ’s lesz-e reményünk az anyagi felvirágzás’ ohajtott jövőjéhez, hahogy minden olly vállalatot idegen kezekbe fektetünk, mellynek jövedelmét – ha ugyan gazdagulni ’s fokonyként többre emelkedni akarunk – a’ nemzet’ kezei közt kellene megtartani?” BEÖTHY Zsigmond, „[A magyarországi gőzhajózásról]”, in BEÖTHY, *Válogatott írások...*, 172–176, 174; *Pesti Hírlap*, 1847. szept. 28., 207–208.

12 „Szabad legyen azért remélnünk, hogy azon jótékony irányu terv, miszerint egy tisztán magyar érdekü verseny-gőzhajó-társaság’ megalapításán munkálódnak e’ nemzet’ jobbjai, rövid időn csakugyan életbelépend, ’s föllépésével megakasztja azon sulyos kellemetlenségü monopoliumot, mellyet az

Eszmei és anyagi érdekek látta, hogy az ország vállalatai jövedelmüket igyekezzenek az országban tartani.

Beöthy ezen cikkeiből egyértelműen a védegleti törekvések, a nemzeti áru védelmének nyomai látszanak.¹³ Az 1843–44-es pozsonyi országgyűlésen elbukott az önálló magyar vámterület követelése. A mozgalmak és szerveződések útján követelt bizonyos gazdasági önállósághoz tartozik az előbbi harcias megnyilvánulás is 1847-ből. Tehát Beöthy Zsigmond számára még akkor is fontos volt a nemzeti áru védelme és a Védegyelet intézményének követelése, miután már Kossuth is lemondott a Védegyelet igazgatói tisztségéről.

A közösségi szolgálat

Bár a szegénység megítélésének történetét külön munkában volna érdemes tárgyalni, fontosnak tartom megemlíteni, hogy Beöthy a *Pesti Hírlap*ba írt egyik cikkében egy jótékonyági bált reklámozott, amely a koldulás visszaszorítását célozta.

Ugy hiszem, nem igen kell mutogatni, mikép a' koldulásnak nyilvánossága nem csak az uton utfélen megrohant adakozóknak okoz kellemetlenséget, hanem lélektani szempontból tekintve, egy pár napi keserves szokás által olly orczátlanságra is nyújt alkalmat, mi a' betanultan 's gépszerűn elővakogott kéregetésnek többnyire már hazug és vétkes kifejezésévé fajulván, a' koldusoknak ekkint csudálatos haladásban növekedő száma a' közállományra nézve mindig károsabb és veszedelmesb leend. Ennek egy országosan jól intézett rendőrség, melly a nyomort nem csak rongyjaiban, de szülő okaiban is figyelemmel tartja, – egyenesen véget vethetne; de ma már a' szeretet- és irgalomnak eredetileg tisztán felfakadt érzete is körülmények- 's izgató befolyásoktól várja valóságát; 's ez oka, miért áldozataink nagy részét nem egyenes 's ritkán közvetlen adakozás, hanem többnyire saját mellékes hasznaink szülik.¹⁴

ausztriai gőzhajó-társaság a' magyar Dunán már több évek óta gyakorol. Mert ha a' magyarnak, saját érdeke iránt olly rideg karjai közt, még ez eszme is megfagyna: akkor semmi okunk nincs azután zugolódni a' sérv ellen, melly Magyarország' industrialis önállósága' életerén évről évre, nagyobb 's orvosolhatlanabb fájdalmak' bekövetkezése mellett, támadni fog." BEÖTHY, „[A magyarországi gőzhajózásról]”, 176.

13 A vidéki védegleti szervezésről, azon belül a zala megyei első védegyelet szervezéséről lásd: MOLNÁR András, „Védegyelet Nagykanizsán: Adalékok az Országos Védegyesület kanizsai osztályának történetéhez 1844–1846”, *Zalai Múzeum* 7 (1997): 123–128.

14 BEÖTHY Zsigmond, „[A nyilvános koldulás megszüntetéséről]”, in BEÖTHY, *Válogatott írások...*, 151–152; *Pesti Hírlap*, 1841. márc. 24., 194–195; *Athenaeum*, 1841. márc. 23., 557–558.

Látható, hogy a jótékonyosság, segélyegyesületekben való részvétel szerves részét képezi a Beöthy által magáról sugallt imázsnak, s ez a publicisztikáiban is nyomon követhető, mindazonáltal az ilyen jellegű jótékonyági részvétel nem meglepő a korabeli politikai diskurzusban. A farsang idején tartott jótékonyági bálból számos tekintetben lehetett profitálni, népszerű volt a „jótékonyági” elveket hangoztatni. Beöthy is azokhoz a kívánatos ábrándokhoz csatlakozott, mint például az „utcakoldulás megszüntetése”, amelyben az 1830-as évektől a városi úri rétegek hittek is.¹⁵ A koldulás kérdése olyan fontos téma volt a korban, hogy még memoárjában is írt a bál céljáról és hasznosságáról:

Mielőtt haza mentem volna, Komárombai belépésemet egy humanus tervezet kivételével akarám emlékezetessé tenni. Jeleül lehetetlen volt botránykozás érzete nélkül tapasztalnom, miképp Komárom városában az utczai és házi koldulás annyira elfajult, hogy tömegesen százanként járnának rongyba burkolt legépebb tagu 's egészségü koldusok bizonyos napon egyik házból a' másikba, a' nélkül, hogy rendőrileg szorosán megvizsgáltatnának, vajjon érdemesek-e mindnyájan házi kéregetés utáni segedelmezésre. Lelkemből szeretem, sőt kötelességemnek tartom ápolni a' szegényeket, kik magokat öregség vagy szerencsétlenség miatt élelmezni tehetetlenek; de egyszerűsmind a' társadalmi rendbe ütközőnek és közvetve erkölcsrontónak tartom koldulni engedni olyakat, kik testben épek és egészségesek, 's csupán dologkerülő restségből hajlandók a' koldulás utáni alamizsna kész falatára. Ezt jól rendezett társaságnak tűrni nem lehet, nem szabad, mert tagadhatatlanul a' nép' demoralisatióját segíti elő.¹⁶

Beöthy rendpárti véleményét fogalmazott meg, amely a koldulás és a csavargó életmód kriminalizálásához vezet. Az „áldozataink nagy részét nem egyenes 's ritkán közvetlen adakozás, hanem többnyire saját mellékes hasznaink szülik” gondolat jól mutatja, hogy egyfajta „közös ügy” vagy magánügy a koldulás problémájának kezelése. Annak a mentalitásnak a nyoma ez, amely a gazdasági értelemben haszontalan, de munkaképes egyénekkel szemben már nem vállal szolidaritást. Mindazonáltal azok nevelését, megváltoztatását tartja ideális tetteknek, mert azok „puszta létükkel is veszélyeztetik a társadalmi integráció épségét”.¹⁷ A szociális gondoskodás története a 19-20. században a munkavégzés „önkéntes” vállalásá-

15 A koldulás megítélésének történetéhez: LÉDERER Pál, TENCZER Tamás és ULICSKA László, szerk., „A Tettetésnek minden mesterségeiben jártasok...”: koldusok, csavargók, veszélyeztetett gyerekek a modernkori Magyarországon, Nagyítás szociológiai könyvek 11 (Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 1998).

16 BEÖTHY, *Életemből...*, 37.

17 GYÁNI Gábor, „Könyörületesség, fegyelmezés, avagy a szociális gondoskodás genealógiája”, *Történelmi Szemle* 41, 1–2. sz. (1999): 57–84, 58.

hoz tartozott, s mindvégig magával hozta a „normalizálás” politikáját, a munka fogalmának morális tartalmi elemeit.¹⁸

Bár szegényügyi szervezésről már a felvilágosult abszolútizmusban is lehet beszélni: II. József bécsi mintára Pesten, majd Budán is létrehozta a Szegények Intézetét.¹⁹ A központi intézkedésektől, az udvartól függetlennek mondható szerveződésre és megoldási kísérletre a 19. század első feléből találunk adatot. A szegényügy kezelésére alapított, alulról kezdeményezett társadalmi szervezetek közül Magyarországon a jótékonyági egyletek voltak az elsők.²⁰ 1817-ben alakult a Pesti Jótékony Nőegylet, majd az 1830-as években kisdedóvó intézetek létesültek Pesten és Budán, s később országszerte.²¹ Az egyesületek történetében a társasegyletek létrehozását volna érdemes még itt megemlíteni, a pesti Casino alapításával 1827-ben.²² Ez a kétfázisúnak látszó folyamat csak utólagosan visszatekintve tűnhet lineárisnak, valójában a társasegyletek létrehozása nem tekinthető reakciónak a jótékonyági egyletek működésére, a közös tagság is kevésbé volt jellemző.

A Casino tagságának összetételét vizsgálva megállapítható, hogy a kapcsolatrendszer nagyban meghatározta a tagság gyarapodását, s Széchenyi kapcsolatrendszere leképezte a Casinóba felvettek körét. A magas tagdíjak és a vezetőség szavazása a részvétel elfogadásáról megkötötte a belépési lehetőségeket, lehetővé tette, hogy azok feltételeit a vezetőségi tagok határozzák meg.²³ Ahogy Tóth Árpád írja,

18 Részletesen lásd: uo., 57–84.

19 NAGY Lajos, *Budapest története 3., Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1975), 423.

20 Az egyesületek történetéről bővebben: Thomas NIPPERDEY, „Verein als soziale Struktur im späten 18. und frühen 19. Jahrhundert“, in: *Geschichtswissenschaft und Vereinswesen im 19. Jahrhundert: Beiträge zur Geschichte historischer Forschung in Deutschland*, Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 1, 1–44 (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1972); PAJKOSSY Gábor, „Egyesületek Magyarországon és Erdélyben 1848 előtt“, *Korunk* 3/4, 4. sz. (1993): 103–109; Michael SOBANIA, „Vereinsleben: Regeln und Formen bürgerlicher Assoziationen im 19. Jahrhundert“, in *Bürgerkultur im 19. Jahrhundert: Bildung, Kunst und Lebenswelt*, Hrsg. Dieter HEIN und Andreas SCHULZ, 170–190 (München: Beck Verlag, 1996).

21 TÓTH, „»Majmolás« vagy civilizációs felzárkózás? ...”, 404.

22 A Nemzeti Casino alapításának körülményeiről lásd: ILK Mihály, *A Nemzeti Casino százéves története: 1827–1926* (Budapest: Franklin-Társulat Nyomdája, 1927); FÜLÖP Géza, *A magyar olvasóközönység a felvilágosodás idején és a reformkorban* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978); SIMON Zoltán, „A reformkori magyar politikai nyilvánosság és a Nemzeti Kaszinó”, *Sic itur ad astra* 12, 3. sz. (2000): 11–46; TÓTH Árpád, *Önszervező polgárok: A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban* (Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2005), 142–154.

23 TÓTH Árpád, „A pesti Nemzeti Casino reformkori társadalmi összetételének tanulságai”, in *História mezején: A 19. század emlékezete: Tanulmányok Pajkossy Gábor tiszteletére*, szerk. DEÁK Ágnes és VÖLGYESI Orsolya, 45–56 (Szeged: Csongrád Megyei Levéltár, 2011), 48.

„[e]z a felfogás jelentősen eltér attól a szemlélettől, amit a liberális alkotmányosság jegyében hajlamos gondolni az utókor a korai egyesületekről, de a hagyományos rendi felfogástól is alapvetően különbözik. A gróf és elvbarátai a szövegből kikövetkeztethetően a személyesen ismert férfiak köréből próbáltak meríteni, amikor újabb tagokat akartak nyerni a Nemzeti Casino számára, és ez nem egyeztethető össze a korszakra jellemző alapszabályok személytelen egyenlőség-elvével.”²⁴

Önéletírásában Beöthy megemlíti, hogy állandó vendége lett a Pesti Casinónak:

Mínthogy fenebb érintett Koszorú című könyvemet gróf Széchenyi Istvánnak ajánlottam, ennek titoknokával Tasner Antallal már korábbi ismeretségre léptem, 's ő eszközlé Széchenyinnél, mint a' pesti casino akkori elnökénél, hogy ezen casinonak állandó vendégéül fogadtatám be, hol én a' válogatott könyvek- és folyóiratokban a' képződésnek igen kedvező gazdag bányáját találtam. Két évig valék e' casinonak vendége, melly két év valóságos tanévekül szolgáltak az egyetem óráin kívüli képeződésemre nézve. E' két évnek igen sokat köszönök, annyival is inkább mert casinoui vendégjogomnál fogva a' casinonak több társas multságaiban, hangversenye 's tánczvigalmaiban is részt vehettem. Némi alkalmat vehettem itt a' magyar aristocrazia fény- és árnyoldalát, erényeit és hibáit megismernem.²⁵

Mivel minden tagnak jogában állt általa jól ismert, megbízható honfit vagy külföldit a társaságba bevezetni, így kerülhetett be Beöthy Zsigmond is a tagok közé „vendégként”. Vendéget a kaszinó „részes” tagjai szabadon vezethetnek be, ilyen bevezetés mellett azonban csak nyolc napig járhat be az intézetbe, s ha tovább akart bejárni, az igazgatóságtól kérhet ideiglenes hosszabbítást. A vendég bejárásáról pedig a közgyűlés döntött. A vendégekre vonatkozó szabályok lényegében az 1848-as statútumban sem változtak a korábbi 1828-ashoz képest. Minden bizonnyal Beöthy Zsigmond vendég státuszának hosszabbításában járhatott közben Tasner Antal, Széchenyi István titkára.²⁶

24 Uo., 56.

25 BEÖTHY, *Életemből...*, 34.

26 Tóth Árpád összeállította a tagnévsort 1848-ig az éves rendszerességgel megjelenő névkönyvekből, ami egyetlen (korai) év kivételével teljes. Ezúton köszönöm Tóth Árpádnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta a taglistákat. A Casinónak két Beöthy nevű tagja volt Pesten: Beöthy Sándor és Beöthy László. Beöthy Sándor 1831-ben, Beöthy László 1832-ben tag. Már 1835-ban nyilvánosan felszólítják mindkettőjüket, hogy nyilatkozzanak, akarnak-e a továbbiakban is tagként maradni – nyilván mert 1833 óta nem mutatták jelét aktivitásnak. Ettől kezdve semmi nyoma annak, hogy 1848 előtt akár ők, akár más Beöthy tag lett volna.

A kaszinó intézményével kapcsolatos elégedetlenség egészen korán, már az 1830-as években megjelent, s úgy tűnik, később Beöthy is ehhez az állásponthez csatlakozott. Az érv, amely szerint a kaszinók nem teljesítik egykorú feladataikat, éppúgy része volt a korabeli kritikáknak, mint a külföldi minták utánzásának számonkérése.²⁷ Maga Széchenyi is ezt a két érvet említi a kaszinó működésével szemben felhozott kritikák között.²⁸ Beöthy egyetemi évei alatt maga is a Pesti Casino tagja volt, s később a kaszinók megítéléséről írt cikket 1845-ben az *Életképek* című folyóiratba. Véleménye szerint a kaszinók ekkor már nem feleltek meg a Széchenyi István által elképzelt eszménynek, valamint eredeti funkciójuknak.

A' casinók, mellyeket Széchenyi a' magyar társadalmi életbe átültetett, ma már nagy részben nem felelnek meg azon czélnak, mellyre eredeti rendeltetésüknél fogva hivatvák. [...] Alig van ugyanis nevesebb város avagy falu, hol ez intézetek fenn nem állának 's gúnyképeül ne szolgálnának egyszersmind azon eszmének, melly azokat nemes társalgás 's polgárisult műveltség iskoláivá jelölé ki. Hajdan, midőn keletkeztek vagy keletkezésök első napjaiban, szűzen minden szenvedélyüzletek- vagy kórjelenségektől, úgy látszék, hogy hivatásuk nemes munkálatában küzdenek; de később egy kórragály kezde mindinkább elhatalmasodni fölöttök, melly a' kártyaszvedély gyalázatos mérgével ölé a' magyar társasélet bajnokit, elannyira, hogy valóban vannak casinók, hol a' törvény szigoruságát tán több szerencsejátékosra lehetne alkalmazni, mint bárhol egyebütt.²⁹

Beöthy az egyes kaszinók olvasóegyletté alakítását ajánlotta, mivel a művelődés és társasági élet előremozdítására létrejött olvasóegyleteket jóval hatékonyabb intézményeknek titulálta. A műveltség iskoláiként hivatkozott rájuk, amelyek az egykori eszmény és az egykori méltóságteljes intézmények gúnyképeivé váltak.

E' casinókon kívül vannak még honunkban olvasó-egyletek is, mellyeket, megvalom, sokkal tisztábbaknak hiszek irányukban 's a' művelődés céljához inkább veze-

27 Erről bővebben: TÓTH, „»Majmolás« vagy civilizációs felzárkózás? ...”, 412–413. Tóth Árpád tanulmánya a reformkor akkor újszerűnek számító intézményét, az egyesületeket vizsgálja. Tanulmányát az egyesületi tagnévsorok elemzésére alapozta, amelyben a nyugati minták jelentőségére, s a korabeli – döntően negatív – visszhangjára utal. A kaszinók elterjedéséről részletesebben lásd: EÖRY Gabriella, *Kaszinók Magyarországon, különös tekintettel a két világháború közötti budapesti kaszinókra*, PhD-disszertáció (ELTE BTK Történettudományi Doktori Iskola, 2016), 35–92.

28 SZÉCHENYI István, *Világ vagy is Felvilágosító töredékek némi hiba 's előítélet eligazítására* (Pest: Landerer, 1831).

29 BEÖTHY Zsigmond, „Szózat az olvasó-egyletek- 's casinókhoz”, in BEÖTHY, *Válogatott írások...*, 167–169, 167; *Életképek*, 1845. dec. 27., 827–828.

töknek, mint amazokat, mellyek – a’ kiveendők kivételével – nagyrészből már aljas fajzásnak indultak. Mi egyrészt nem is csoda, miután a’ casinók jelenleg alig emelkednek más czélből, mint hogy kávéházsurrogatumok legyenek ott, hol egynémely telivér arisztokrata tekintélyen alulnak ’s büszkeségét sértőnek érzi, kávéházban közönségesb eredetű emberekkel vegyülni játékasztal körül, – mig ellenben hatósági tisztviselőket ismerek, kik bármi tiltott kártyagyönyörökben is nyakig elmerülni – csak hogy zárt körű helyen történjék – nem szégyenlenek.³⁰

Beöthy szemében a kaszinók pusztán kávéház-pótlékká váltak, s a fő probléma velük, hogy a törvénytelen szerencsejátéknak adnak helyet. Megítélése szerint a kaszinók kevés kivétellel azoknak az arisztokratáknak a zártkörű társaságai lettek, akik tekintélyükön alulnak érzik, hogy a nyilvános kávéházakban, rangjukhoz nem illő emberekkel üljenek egy asztalhoz. Ebből a szempontból Beöthy épp a közösségi szolgálatot hiányolta, s kérte számon a kaszinók megváltozott eszményein és intézményrendszerén. A vidéki kaszinók történetében is megfigyelhető az elkülönülés, egymás után alakultak a polgári kaszinók, ahol már nem volt feszélyező erejű az arisztokrácia és a polgárság keveredése. Két kaszinó működött például Veszprémben: az Úri Kaszinó és a Nagypiacon lévő kávéházban működő Polgári Kaszinó; Nagykőrösön szintén kettő; Baján három: nemesi, nem nemesi és polgári.³¹ A soproni, kőszegi, szombathelyi és zalaegerszegi kaszinókat az eredeti célkitűzéseiket be nem teljesítő intézményekként jellemezték a tudósítások.³² A kaszinókat illető kritikákon kívül a korabeli városleírások és publicisztikák legtöbbször megemlítette, hogy a társadalmi csoportok elkülönülésében nagy szerepet játszik a rendszeres összefüggésekre alkalmas tér hiánya. Elmarasztalóan szólnak róla, hogy leginkább az otthon válik a találkozások szeparált terévé.³³ A farsangi időszakban, a báli szezon idején sem változik érdemben az elkülönülés, legföljebb csak a polgárság felső rétege és a nemesség érintkezik egymással, az alsóbb társadalmi rétegek a bálkon sem kerültek kapcsolatba velük.

30 BEÖTHY, „Szózat az olvasó-egyletek- ’s casinókhoz”, 167–168.

31 BÁCSKAI Vera, *Városok Magyarországon az iparosodás előtt* (Budapest: Osiris Kiadó, 2002), 116.

32 Uo., 116.

33 Uo., 114–115.

Robert Owen megítéléséről

Beöthy 1845-ben az *Athenaeumban* megjelent *Owen' észhitrendszere* című cikket németből fordította; bár fel is tüntette, hogy fordításról van szó, de saját neve alatt közölte.³⁴ A cikk arról számol be, hogy az angol felsőház püspökei felháborodva szólaltak fel Robert Owen tanai ellen, amelyek minden más vallás lerombolását célozzák. A cikkíró szerint, ha Owennek ez az új hittana általánosan elterjedne, az a társadalmi rendszer egészét alapjaiban rázná meg. A leírás markánsan negatív képet fest Owen kezdeményezéseiről, aki, mint írja, „Scócia' egyik gazdagabb gyárművese”.

Lanarkban nagyszerű gyárokat állított, mik mind e' viszonyos segély' alapján nyugosznak. A' dolgozók ugyanis nem rendes napdíjjal fizettettek, hanem mind-egyik bizonyos részét kapá a' nyereségnek; ők nem valának többé lelketlen gépek ott, ' míg a' haszonban aránylag részesültek, mellynek kisebb 's nagyobb sükere mind-egyiket egyiránt érdeklé, megvillámlék bennök egyszersmind azon jótevő gondolat, magokat korlátaikból jóllétre 's függetlenségre emelni fel.³⁵

A szerző fő problémája Owen vallási rendszerével van, s a vallási rendszer negatívumaihoz képest még pozitívan tünteti fel gyárait és az igazságos munka- és bér-elosztású rendszerét. A szerző jónak tartja a szerinte igazságosabb struktúrájú gyárrendszert, azonban hamisnak véli a vallásról mondottakat, Owen deizmusát, annak minden materializmusával együtt.

Egy nagy egyesület alakult, melly „universal community of rational religionist” nevet visel, 's melly célul Owen' hitrendszere' gyakorlatba hozatalát tűzé ki. Ezen egyesület már egész Britanniában 's Irlandban elágazott; több mint 61 helyen léteznek fiók társaságai, mellyekből követek választatnak, kik minden évvel változó helyen egy nagy gyűlést tartanak, melly az egész egyesület fölött, a' törvényhozó hatalomnak egy nemét gyakorolja. A' törvényhozó testület mellett egy középponti hatóság is létezik, melly teljes hatalommal felruházva, Birminghamben tartja mulhatatlan üléseit.

Miután a' dolog ennyire haladt, nem látjuk érdemtelennek, ha azt a' kormány figyelme alá vette, 's mi igen rendén hiszszük, hogy a' lordok' házában a' ministerium

34 BEÖTHY Zsigmond, „Owen észhitrendszere”, in BEÖTHY, *Válogatott írások...*, 155–157; *Pesti Hírlap*, 1841. márc. 24., 194–195. A német nyelvű, eredeti cikket ezidáig nem sikerült megtalálnom a korabeli német nyelvű sajtóban.

35 BEÖTHY, „Owen észhitrendszere”, 155. Kiemelés az eredetiben.

arra fel is szólítaték. Erőhatalom mindezért az országban még szükségtelen, de illy kétes egyesület fölött a' folyvást éber figyelem, minden esetre a' maga helyén van Angliában.³⁶

Az egyesület célja tehát Owen hitrendszerének gyakorlatba hozatala. A rendkívül befolyásosnak és veszélyesnek vélt egyesület a *Universal community of rational religionist* társasága volt, amely 1843-as kiadványukban deklarálta elveit és célkitűzéseit.

A reformkor magyarországi irodalma szkeptikusan viszonyult az utópista-szocialista tervezetekhez, köztük Robert Owen munkáihoz. Korai jegyzetnek mondható Owenről az 1830-ból Edvi Illés Pál tollából *Az ideák terjedéséről a népek között* című írás, amelyben a gépesítéssel szembeni aggályait támasztja alá, amikor Owen rendszerét említi.

Az újabb találmányok, alkottuk, mesterséges műszerek felől mellesleg jegyezzük meg, hogy némelyek azoknak elszaporodása által valami arany időt jövendőlnék az emberi nemre nézve. [...] Az el nem fogodott eszű emberbarát így nem álmodozik. ő bár örvendhet is egyfelül [...] de másfelől megszorodik, midőn tapasztalja mi-ként nehezül és tápláltatik általok korunk egyik nyavalyája, az Egoismus, mint juttana miattok számtalan munkás kezek henye életre és koldus botra. [...] Owen Anglus Quaker felszámolta, hogy azon fábriátumokhoz, mellyeket Anglia alkottukkal állit elő 400 millio munkás kivántatnék. Így tehát általok a' mennyi jó születik, még annyi eltemettetik.³⁷

Az 1830-as években az utópista-szocialista eszmék iránti érdeklődés Bölöni Farkas Sándor útirajzából, Táncsics Mihály regényeiből, főként a *Pazardíból* követhető. Az eszmei érdeklődés leggyakrabban Saint-Simon, Owen, Lamennais és Fourier eszméi iránt tapasztalható.³⁸ A 30-as, 40-es években megszorodó útleírásokban olyan szerzők említették tényszerűen vagy a leírás meghatározó elemeként, mint Szemere Bertalan, Gorove István, Tóth Lőrinc, Irinyi József vagy esszéjében Eötvös József (*Szegénység Irlandban*).

36 Uo., 156–157.

37 EDVI ILLÉS PÁL, „Az Ideák' terjedéséről a' Népek között”, *Tudományos Gyűjtemény* 14, 8. sz. (1830): 67–98, 95–96.

38 A témáról bővebben lásd: PÁNDI PÁL, „Kísértetjárás” *Magyarországon: Az utópista szocialista és kommunista eszmék jelentkezése a reformkorban* 1. köt. (Budapest: Magvető Kiadó, 1972).

Utópista eszmék leírásáról hazai szerzők útirajzaiban és útleírásaiban olvashatunk. Bölöni Farkas Sándor útikönyvében, az *Utazás Észak-Amerikában* szerepel, hogy Amerikában meglátogatta a shakerek, a rappisták és az owenisták telepeit:

A Shakerek fő elve: a' Vagyon közössége. Senkinek nincs elkülönözött vagyona, az mind a' közönségé. Munkájok gyümölcse a' köztárba tétetik, honnan van élelmök és ruházatjok. A nőtelenség megkívántató feltétel. A Felekezet minden tagjai, Férfiak és Asszonyok, egyenlök minden jussokban. A' világi multságokat, fényűzést és dicsőséget megvetik.³⁹

A shakerek után Bölöni meglátogatta Economy-t, a rappisták telepét. Bölöni beszámol a Johann Georg Rappal folytatott beszélgetéséről, amelyben szóba került Robert Owen, aki a maga kísérlete számára megvásárolta a rappisták korábbi telepét, a New Harmony-t. Amint leírja, Owen társaságának is a vagyonközösség a fő elve.

Összegzés

Beöthy Zsigmond Erdélyi Jánossal, Vachott Sándorral, Kuthy Lajossal, Papp Endrével, Vajda Péterrel, Szigligeti Edével együtt Kazinczy Gábor köréhez tartozott, s e nemzedék más tagjaihoz hasonlóan ő is jogi végzettséggel indul el az értelmiségi pályán, követi irodalmi és politikai ambícióit, majd tér vissza a jogi pályához. (1848 után Beöthyre fényes bírói karrier vár: 1862-től a pesti váltótörvényszék ülnöke, 1864-ben királyi táblai bíró, 1883-ban pedig kúriai tanácselnök lett.) Karriertörténete korai szakaszában jól követhető, hogy milyen megkerülhetetlen politikai és gazdasági sarokpontjai voltak ekkor a politikai pályára lépésnek. Beöthy csatlakozott a korszak nemzeti értékeket szem előtt tartó, de alapvetően kapitalista szemléletmódú gazdasági gondolkodásához, de jellemző lehet sorba venni, hogy mely kérdésekben foglalt állást a megszokottól eltérő hangnemben.

Beöthy szerint a honosítás szükséges, s annak hasznai egyértelműek. Másként kell eljárni azonban, ha a honosítási kérelem nem kereskedelmi, hanem politikai tevékenységre irányul. A mozgalmak és szerveződések útján követelt bizonyos gazdasági önállóságához tartozik Beöthynek az az 1847-es cikke, amelyben a magyar érdekeket szolgáló gőzhajtársaság alapítását javasolta, eszmei és anyagi érdeknek látta a profit hazai kézben maradását. A nemzeti termelés persze struktúrájában megegyezik a külföldi termelés mintájával, amitől védi a magyar árut, az csupán

39 BÖLÖNI FARKAS Sándor, *Utazás Észak Amerikában* (Kolozsvár: Tilsch, 1834), 70–71.

a külföldi tőke. Beöthy emellett részt vett a szervezeti törekvésekben. A kaszinók olvasóegyletté alakítását javasolta, mivel azok morálisan jobban megfelelnek a közösségi szolgálat eszméjének, valamint a Széchenyi által egykor alapított kaszinók funkciójának. Olvashatunk Beöthytől publicisztikát, amely a koldulás visszaszorítását célozta. A jótékonytságot, a segélyegyesületekben való részvételt memoárjában is kiemelte, s a társasági működésnek e formáját is pártolta. Beöthy ezekkel a témákkal egy korabeli, általános politikai diskurzushoz csatlakozik.

Feltűnő azonban, hogy az ő fordításában jelent meg egy cikk Robert Owen éshittanának bírálatáról. A szöveg az utópista-szocialista nézetek történetéhez tartozik, a cikk Owen vallási rendszerét kritizálja, mindazonáltal elismerően nyilatkozik Owen gyárairól, főként az igazságos munka- és bérelosztású rendszeréről. Az 1830-as években az utópista eszmék iránti általános szkepszis egyes szerzőknél változni látszik a véleményformáló fősodorhoz képest. Érdekes, hogy éppen Beöthy Zsigmond aláírásával jelent meg az a cikk, amely említi Robert Owen gyárainak működés módját: tehát azt, hogy a gyárban a dolgozók nem napidíjat kapnak, hanem a nyereségből részesednek. A szöveg azonban nem megy odáig, hogy következtetéseket vonjon le a világgazdaság – és a hazai termelés – működéséről, de mégiscsak figyelemreméltó adat, hogy még úgy is elfogadja az Owen által vizionált és felépített vagyonszociális közösséget, hogy az *Athenaeum*-ban közölt publicisztika tétje és vállalása éppen az oweni rendszer támadása volt.